

<sup>8</sup> Полянський Т. Т. Зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження : моногр. / Т. Т. Полянський. – К : Ред. журн. «Право України» ; X. : Право. – 2013. – 375 с. – С. 13–19.

<sup>9</sup> Концепція удосконалення інститут юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством та особою в Україні. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. – 112 с. – С. 87–107.

#### Резюме

##### **Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: вивчення та розгляд у нових реаліях.**

Сучасні наукові доктринальні дослідження потребують переосмислення, доповнення, більш виваженого обґрунтування або, навпаки, перегляду деяких усталених позицій. До таких досліджень належать і ті, які пов'язані з категорією «правомірна поведінка». І хоча цей термін не належить до маловивчених у «науковому минулому», утім нові вимоги, нові реалії життя, розвиток громадянського суспільства вимагають від наукової спільноти аналізу дієвості всіх соціальних регуляторів, а, отже, аналізу змісту категорій «правова поведінка», «соціально-активна поведінка», «протиправна поведінка» тощо.

**Ключові слова:** поведінка, правомірна поведінка, мораль, неправомірні дії, громадянська позиція.

#### Резюме

##### **Свириденко А. В. Правомерное поведение: изучение и рассмотрение в новой реальности.**

Современные научные доктринальные исследования требуют переосмысления, дополнения, более взвешенного обоснования или, наоборот, пересмотра некоторых устоявшихся позиций. К таким исследованиям относятся и те, которые связаны с категорией «правомерное поведение». И хотя этот термин не относится к малоизученным в «научном прошлом», однако новые требования, новые реалии жизни, развитие гражданского общества требуют от научного сообщества анализа действенности всех социальных регуляторов, а, следовательно, анализа содержания категорий «правовое поведение», «социально-активное поведение», «противоправное поведение» и др.

**Ключевые слова:** поведение, правомерное поведение, мораль, неправомерные действия, гражданская позиция.

#### Summary

##### **Svyrydenko G. Legal behavior: study and review in the new reality.**

The author notes that modern scientific research requires a rethinking of the doctrinal, additions, more balanced study or, on the contrary, a review of some well-established positions. These studies include those that are related to the category of «legal behavior». And although this term doesn't refer to a little known «scientific past», another requirements, new realities of life, the development of civil society demand from the scientific community analyzing the effectiveness of social controls, and therefore the analysis of the content category of «legal behavior», «socially active behavior», «wrongful conduct» and others.

**Key words:** behavior, legal behavior, morality, illegal actions, active citizenship.

УДК342.72/73

### Г. В. ТОЛКАЧОВА

*Ганна Вікторівна Толкачова, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*

## ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ДИТИНИ: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Законодавчо закріплений пріоритет прав та свобод людини і громадянина та специфічний правовий статус дітей визначає основні завдання діяльності органів виконавчої влади України щодо формування державної політики у сфері захисту прав дітей. Як відомо, проголошення будь-якого права людини, навіть закріпленого відповідними актами держави та її органів, ніщо без реальних гарантій його здійснення. З цією метою держава бере на себе певні зобов'язання щодо створення сприятливих умов для ефективного забезпечення прав: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації ними своїх прав і свобод; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення<sup>1</sup>. Таким чином, забезпечення прав та свобод дитини передбачає створення відповідних загальних та спеціальних гарантій для їх реалізації, як системи узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, спрямованих на охорону, реалізацію та захист прав та свобод дитини.

Загальнотеоретичні засади захисту прав та свобод дітей, історія їх становлення й розвитку, правове забезпечення, створення механізму для їх реалізації опрацьовувалися науковцями різних галузей права.

Зокрема, зазначені питання досліджували: В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков, О. І. Анатолієва, Н. М. Оніщенко, О. Ф. Скаун, Ю. С. Шемшученко, Н. М. Крестовська, В. В. Кулапов, В. С. Нерсисянц, Л. М. Зілковська, О. І. Карпенко, К. Г. Волинка, С. С. Алексєєв, С. В. Несінова, М. І. Матузов, М. П. Орзіх, О. В. Зайчук, Т. Ю. Смолова, С. М. Тимченко, М. І. Хавронюк, П. М. Рабінович, Р. А. Каложний, С. П. Коталейчук, О. П. Семітко та інші вітчизняні й російські науковці.

© Г. В. Толкачова, 2015

Метою даної роботи є визначення сутності і змісту поняття гарантій прав та свобод дитини та їх класифікація.

Слід зазначити, що слово «гарантія» походить з французької мови, де *garantie* означає забезпечення. Гарантія – це явище, яке забезпечує досягнення певного результату (певних можливостей, закріплених у загальних і спеціальних нормативно-правових актах)<sup>2</sup>. У тлумачному словнику слово «гарантія» визначається як забезпечення або застава, запевнення тощо<sup>3</sup>.

У свою чергу, юридичні гарантії – це «система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав і відповідних їм обов'язків»<sup>4</sup>. У юридичній енциклопедії також дається визначення юридичних гарантій прав і свобод людини і громадянина як правових норм та інститутів, що забезпечують можливість безперешкодного здійснення прав особи, їх охорону, а в разі протиправних посягань – захист і поновлення юридичної гарантії, встановленої Конституцією та іншими законами України<sup>5</sup>.

У науковій юридичній літературі існують різні думки щодо визначення поняття гарантії. Зокрема, О. Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини та громадянина розуміє систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи та обов'язки людини і громадянина набувають форми «заяв про наміри»<sup>6</sup>, які не мають жодної цінності ні для особистості, ні для людства. На думку А. Ю. Олійника, гарантії – це відповідні умови і засоби, що сприяють перетворенню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків<sup>7</sup>.

У свою чергу, А. І. Бородін пропонує визначити гарантії як систему соціально-економічних, політичних, організаційних і юридичних умов, за допомогою яких особа реалізує свої права і гарантовані законом інтереси<sup>8</sup>. Гарантії прав та свобод також визначають як обов'язки держави захищати людину, створювати правові, соціальні й культурні умови для реалізації прав і свобод, діяльності міжнародних і державних організацій із захисту прав людини<sup>9</sup>.

На думку А. С. Мордовець, гарантії являють собою соціально-політичне та юридичне явище, яке характеризує три складові: 1) пізнавальну, що дає змогу розкрити предметні теоретичні знання про об'єкт їх впливу, отримати практичні знання про соціальну й правову політику держави; 2) ідеологічну, використовувану політичною владою як засіб пропаганди демократичних ідей всередині країни та за її межами; 3) практичну, що визнається як інструментарій юриспруденції, передумова задоволення соціальних благ, визначає гарантії як систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів<sup>10</sup>. Згідно з твердженням О. І. Ткачук, термін «гарантія» застосовується для позначення умов, способів чи засобів, які дуже різноманітні за своєю природою та характером, і за допомогою яких здійснюється забезпечення прав, свобод чи законних інтересів певної особи, а також забезпечення виконання покладених на цю особу обов'язків<sup>11</sup>.

Гарантії прав і свобод дитини можна розглядати як систему засобів, завдяки яким забезпечується ефективна реалізація дітьми своїх прав та свобод, їх охорона і захист у разі порушення. Їх головне призначення полягає у забезпеченні всіх і кожного рівними правовими можливостями для набуття, реалізації, охорони і захисту суб'єктивних прав та свобод.

Роль та значення гарантій прав і свобод дитини визначається тим, що вони створюють максимум можливих на даному етапі розвитку суспільства і держави умов для реальної реалізації прав і свобод дитини.

Таким чином, гарантіями захисту прав та свобод дитини є сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на забезпечення й реалізацію її прав, обов'язків, свобод та інтересів, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або неналежного здійснення.

Система гарантій прав і свобод дитини є досить складною і розгалуженою. У теорії права розрізняють два основних види гарантій: загальносоціальні та спеціально-соціальні (юридичні та організаційні). Гарантії прав та свобод дитини також поділяються на економіко-правові; політико-правові; соціально-правові й правові. За сферою дії виділяють міжнародно-правові гарантії; гарантії в рамках регіональних міжнародних співтовариств; внутрішньодержавні та автономні гарантії. Також гарантії класифікують на суспільні, організаційні, організаційно-політичні, організаційно-правові, громадсько-політичні тощо<sup>12</sup>.

Найпоширенішою у юридичній літературі є класифікація гарантій за практичним спрямуванням, а саме на:

– загальні, що охоплюють всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини, їх захист та поновлення у разі порушення;

– спеціальні, які визначаються як система юридичних засобів, що сприяють процесу реалізації, захисту та поновлення прав і свобод суб'єктів права, їх змістом є надання державно-владної загальнообов'язковості як правам особи, так і їх захисту.

У свою чергу, загальні гарантії класифікують за сферами суспільних відносин на:

– політичні – основні принципи державного устрою, до яких належать принцип народовладдя; принцип державного суверенітету, що передбачає верховенство, самостійність, незалежність, повноту й неподільність державної влади; розподіл владних повноважень між незалежними та взаємопов'язаними гілками влади – законодавчою, виконавчою та судовою; політичний плюралізм тощо;

– соціально-економічні – комплекс відносин і взаємозв'язків вільного громадянського суспільства та єдність соціально-економічного простору. Соціально-економічні гарантії включають заборону розпалювання соціальної, расової ворожнечі, національного і релігійного розбрату, передбачають заборону встановлен-

ня привілеїв чи обмежень за приналежністю дитини до певної раси, за кольором шкіри, релігійними та іншими переконаннями, статтю, етнічним та соціальним походженням, майновим станом, місцем проживання дитини, за мовними або іншими ознаками;

– організаційно-правові – це передбачена законодавством організаційна діяльність державних органів та недержавних організацій щодо забезпечення, охорони та захисту прав і свобод дитини. Як підкреслюється у ст. 102 Конституції України, гарантом прав та свобод людини загалом і дітей зокрема є Президент України. Відповідно до Конституції України в межах своєї компетенції організаційну діяльність із забезпечення прав і свобод здійснюють Кабінет Міністрів України (п. 2 ст. 116), місцеві державні адміністрації (п. 2 ст. 119), прокуратура (ст. 121), Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції, органи місцевого самоврядування та інші;

– ідеологічні (духовно-моральні) – виявляються у загальному визнанні та сприйнятті загальнолюдських гуманістичних цінностей, ідей демократичної правової соціальної держави і громадянського суспільства, верховенства права та соціальної справедливості. Культурні й духовні гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні, в тому числі й дитини, втілюються в законодавчому закріпленні свободи віросповідання, в існуючій системі освіти, науки, культури та вільному доступі до них.

До системи юридичних гарантій прав і свобод дитини доцільно віднести наступні складові елементи:

– матеріальні гарантії – це передбачені нормативно-правовими актами найважливіші умови забезпечення охорони та захисту прав і свобод дитини, що мають загальнообов'язковий характер. Так, відповідно до ст.ст. 51, 52 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. У Конституції України також проголошується заборона антиправового законодавства: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» (ст. 22). У наш час в Україні, крім Основного Закону, також діє цілий ряд нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення захисту прав та інтересів дітей (Цивільний кодекс України та Сімейний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» тощо). Тобто, держава закріплює існування природних невідчужуваних прав і свобод дитини, перелік яких не вичерпується визначеними в Конституції правами та свободами;

– процесуальні гарантії – це встановлені законом засоби забезпечення прав і свобод дитини в процесі їх захисту шляхом звернення до суду (встановлюючи матеріальні гарантії прав і свобод, держава не може обійтись без врегулювання правозастосовної діяльності, метою якої є втілення матеріальних гарантій у реальність);

– галузеві гарантії – це юридичні засоби реалізації, охорони та захисту прав і свобод дитини, що містяться у нормах права відповідних галузей права.

Найважливішим видом галузевих гарантій прав і свобод дитини є конституційні гарантії. Це сукупність встановлених Конституцією норм, що є основним засобом захисту прав і свобод людини та громадянина, а також певна система встановлених Конституцією України правозахисних інститутів разом з основними принципами їх діяльності. У нормах цивільного, сімейного, трудового права містяться відповідні гарантії цивільних, сімейних, трудових прав і свобод дитини.

Юридичну відповідальність також можна вважати різновидом юридичних гарантій прав і свобод дитини. Йдеться про такі її функції, як штрафна або каральна (за скоєне правопорушення правопорушник зазнає втрат особистого, матеріального або іншого характеру), попереджувальна (юридична відповідальність є засобом попередження нових правопорушень через загрозу для правопорушника зазнати певних втрат за скоєне правопорушення), виховна (здійснюється психологічний вплив на свідомість правопорушника), правовідновлювальна (компенсація потерпілій стороні порушених прав). Ці функції дають змогу юридичній відповідальності виступати у якості ефективної гарантії прав та свобод дитини.

За ступенем поширеності гарантії захисту прав та свобод дитини також класифікують на:

а) національні (внутрішньодержавні), які закріплюються нормами національного законодавства та гарантуються державою. Вони, у свою чергу, існують як:

– державний захист прав і свобод дитини, проголошений ст. 3 Конституції України та визначений як обов'язок держави здійснювати правове регулювання прав і свобод, а також забезпечувати правовими засобами дотримання, виконання та захист прав і свобод;

– судовий захист прав дитини, який є демократичним, об'єктивним і справедливим засобом вирішення справ, пов'язаних з правами та свободами людини і громадянина;

– право на самозахист, що надає можливість суб'єктам захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань будь-якими, не забороненими законом, засобами;

б) міжнародні, що встановлюються міжнародними актами з прав дитини (закріплюють стандарти прав дитини) та забезпечують можливість кожному після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій<sup>13</sup>.

Отже, забезпечення прав і свобод дитини включає наступні напрями державної діяльності:

– створення умов для реалізації прав і свобод дитини;

– охорона прав і свобод дитини шляхом проведення профілактики їх порушень;

– захист прав і свобод дитини – відновлення порушеного правового статусу, притягнення порушників до юридичної відповідальності.

Наразі в Україні існує досить широка і розгалужена система законодавчо закріплених гарантій захисту прав і свобод дитини, однак для їх реалізації необхідно мати налагоджений соціально-правовий механізм – дієву систему засобів і чинників, за допомогою яких реалізуються права, свободи та інтереси дитини, а також усуваються можливі причини й перешкоди їх неповного або неналежного здійснення, адже без гарантій права та свободи дитини перетворюються на своерідні «заяви про наміри», що не мають жодної цінності ні для особи, ні для суспільства.

<sup>1</sup> *Волинка К. Г.* Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти / К. Г. Волинка // *Право України*. – 2000. – № 11. – С. 30–33.

<sup>2</sup> *Просвірин Ю. Г.* Гарантии депутатской деятельности в развитом социалистическом обществе / Ю. Г. Просвирнин. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1982. – 143 с. – С. 10.

<sup>3</sup> *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1981. – Т. 1: А-З. – 699 с. – С. 344.

<sup>4</sup> *Нерсесянц В. С.* Система юридических гарантий прав и свобод граждан / В. С. Нерсесянц // *Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации*. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 60.

<sup>5</sup> *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 1. – С. 555.

<sup>6</sup> *Скакун О. Ф.* Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с. – С. 203.

<sup>7</sup> *Теорія держави і права* : навч. посіб. / А. Ю. Олійник, С. Д. Гусарев, О. Л. Слісаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 176 с. – С. 156.

<sup>8</sup> *Бородін І.* Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / І. Бородін // *Право України*. – 2001. – № 12. – С. 32–34.

<sup>9</sup> *Словарь-справочник по праву* / сост. А. Ф. Никитин. – М. : Акалис, 1995. – 140 с. – С. 76.

<sup>10</sup> *Мордовец А. С.* Гарантии прав личности: понятие и классификация / А. С. Мордовец / *Теория государства и права: курс лекций*. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2000. – 728 с.

<sup>11</sup> *Ткачук О. І.* Правовий статус посадових осіб митної служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Ткачук Олександр Іванович ; Нац. аграрний ун-т. – К., 2008. – 203 с. – С. 140.

<sup>12</sup> *Скакун О. Ф.* Теория государства и права : учеб. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с. – С. 489.

<sup>13</sup> *Теорія держави і права. Академічний курс: підруч.* / О. В. Зайчук [та ін.] ; ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.

### Резюме

#### **Толкачова Г. В. Гарантії прав та свобод дитини: поняття, правова природа та їх класифікація.**

Забезпечення прав та свобод дитини передбачає створення відповідних загальних та спеціальних гарантій для їх реалізації як системи узгоджених соціально-економічних, політичних, культурних (духовних), юридичних умов, засобів і способів, спрямованих на охорону, реалізацію та захист прав і свобод дитини.

Система гарантій прав і свобод дитини є досить складною і розгалуженою. У теорії права розрізняються два основних види гарантій: юридичні та організаційні (загальносоціальні та спеціально-соціальні). Гарантії прав та свобод дитини також класифікуються за наступними ознаками, зокрема: за сферою дії, практичним спрямуванням, сферою суспільних відносин, ступенем поширеності тощо.

**Ключові слова:** права дитини, гарантії прав і свобод дитини, загальні, спеціальні, юридичні гарантії.

### Резюме

#### **Толкачова А. В. Гарантии прав и свобод ребенка: понятие, правовая природа и классификация.**

Обеспечение прав и свобод ребенка предусматривает создание соответствующих общих и специальных гарантий для их реализации как системы согласованных социально-экономических, политических, культурных (духовных), юридических условий, средств и способов, направленных на охрану, реализацию и защиту прав и свобод ребенка.

Система гарантий прав и свобод ребенка достаточно сложная и разветвленная. В теории права различают два основных вида гарантий: юридические и организационные (общесоциальные и специально-социальные). Гарантии прав и свобод ребенка также классифицируют по следующим признакам: сфере действия, практическому направлению, сфере общественных отношений, степени распространенности и т.д.

**Ключевые слова:** права ребенка, гарантии прав и свобод ребенка, общие, специальные, юридические гарантии.

### Summary

#### **Tolkachova A. Guarantees for protection of child's rights and freedoms: concept, legal nature and classification.**

Assurance of child's rights and freedoms provides for appropriate general and special guarantees of their exercise within the system of the agreed socio-economic, political, cultural (moral) and legal terms, means and methods to protect, exercise and defend child's rights and freedoms.

The system of guarantees for protection of child's rights and freedoms is complex and multiple. The theory of law distinguishes two basic types of guarantees: legal and organizational (general-social and special-social). Guarantees for protection of child's rights and freedoms are also classified according to the following criteria: scope, practical orientation, field of social relations, degree of prevalence, etc.

**Key words:** child's rights, guarantees for protection of child's rights and freedoms, general, special and legal guarantees.